

Slow Democracy

David Djaïz
Slow Democracy

Hoe we de globalisering kunnen beheersen
en ons lot in eigen handen nemen

Vertaling Alexander van Kesteren

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Eerste druk, juni 2020

© David Djaïz

© Nederlandse vertaling Alexander van Kesteren

Oorspronkelijke titel *Slow Démocratie. Comment maîtriser la mondialisation et reprendre notre destin en main*

Oorspronkelijke uitgave © Allary Editions 2019

Published by special arrangement with Allary Editions in conjunction
with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency

Omslagontwerp Loudmouth

Typografie binnenwerk Michiel Niesen, Haarlem

Auteursfoto Olivier Marty

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 830 4599 3

NUR 320/754

www.uitgeverijpluim.nl

Voor oma,
en voor oom José, waar hij nu ook is

Inhoudsopgave

INLEIDING 11

DEEL 1. EEN NIET-DEMOCRATISCHE LIBERALE ORDE..... 21

HOOFDSTUK 1. EEN GERUISLOZE OVERROMPELING.....25

Eerste bedrijf: De crisis van de ‘onbegrensde democratie’.. 25

Tweede bedrijf: De aanzet tot een nieuwe politieke orde..... 35

*Derde bedrijf: De hyperglobalisering en
de zinsbegoocheling van mondiale governance.....40*

Vierde bedrijf: Op de automatische piloot49

HOOFDSTUK 2. DE SCHEIDING VAN GLOBALISERING
EN DEMOCRATIE 55

HOOFDSTUK 3. DE NATIONAAL-POPULISTISCHE
TERUGSLAG..... 67

HOOFDSTUK 4. DE DEMOCRATISCHE NATIESTATEN:
DE SLUIZEN VAN DE GLOBALISERING87

Binnen elke democratie een constitutioneel moment99

De Europese impasse 103

*Een Europa dat de teugels in handen neemt,
mét respect voor de nationale democratieën..... 111*

DEEL 2. DE AFSCHEIDING VAN DE ELITES	117
--	-----

HOOFDSTUK 1. DE TOENEMENDE ONGELIJKHEID IN DE OUDE INDUSTRIELANDEN	123
---	-----

<i>De mondiale ongelijkheid.....</i>	<i>123</i>
<i>De ongelijkheid in de geïndustrialiseerde landen</i>	<i>126</i>
<i>Nomaden en sedentairen.....</i>	<i>127</i>
<i>De verzorgingsstaat onder druk.....</i>	<i>135</i>

HOOFDSTUK 2. DE OPKOMST VAN HET SOCIAAL SEPARATISME.....	141
---	-----

<i>Het land en het werk</i>	<i>141</i>
<i>De uittocht van de ultrarijken richting een gunstiger belastingklimaat.....</i>	<i>144</i>
<i>Het 'humanitaire' sentiment.....</i>	<i>147</i>
<i>De verzwakking van de nationale solidariteit</i>	<i>149</i>
<i>Sociale vermenging op zijn retour.....</i>	<i>152</i>
<i>De toenemende kloof tussen politiek en burger</i>	<i>154</i>

HOOFDSTUK 3. DE DEMOCRATISCHE NATIESTAAT: DE TOEKOMST VAN DE SOLIDARITEIT	159
--	-----

<i>Net als zijn verleden ligt de toekomst van de verzorgingsstaat in de democratische natiestaat</i>	<i>159</i>
<i>Het reactiveren van het maatschappelijke fundament van de verzorgingsstaat</i>	<i>162</i>
<i>De versterking van het wederkerigheidsgevoel.....</i>	<i>165</i>
<i>De verzorgingsstaat in de eenentwintigste eeuw.....</i>	<i>167</i>

DEEL 3. DE UITBRAAKPOGING VAN DE RIJKE REGIO'S.... 171

HOOFDSTUK 1. DE ONOPVALLENDE, MAAR
MACHTIGE TERRITORIALE SOLIDARITEIT 173

Het Italië van Fiat en het Frankrijk van Renault173

De opkomst van de wereldsteden 176

*De opvallende taaiheid van de interregionale
solidariteit*..... 181

Mondiale markten, nationale solidariteit..... 184

HOOFDSTUK 2. DE OPKOMST VAN HET REGIONAAL
EGOÏSME 187

De crisis van de territoriale cohesie 187

Is Frankrijk de uitzondering?..... 190

*Kan Europa optreden als redder van de interregionale
cohesie?*.....193

Het grote rijk en de stam 198

HOOFDSTUK 3. DE DEMOCRATISCHE NATIESTAAT
EN EEN TERRITORIALE NEW DEAL.....203

Het nationale 'wij'..... 205

Het West-Europese 'wij'..... 207

*Natiestaten en lokale gemeenschappen: wat is
de beste taakverdeling?*215

*De statelijke bevoegdheden: territoriale evenredigheid
en een verzekering tegen economische veranderingen*.....217

Een territoriale New Deal 221

Een nieuw territoriaal verhaal..... 227

De circulaire democratie 230

CONCLUSIE. RICHTING DE SLOW DEMOCRACY	233
GLOBALISERING: ZIEK DOOR HAAR EIGEN CRISES. EEN EXCLUSIEF NAWOORD VOOR DE NEDERLANDSE UITGAVE VAN SLOW DEMOCRACY	237
DANKWOORD.....	257
VERANTWOORDING VAN GRAFIEKEN EN TABELLEN.....	259
EINDNOTEN	265

Inleiding

Veertig jaar lang werd de ‘gelukkige globalisering’ bezongen.¹ In die lofzang klonk de belofte door dat alle grenzen zouden wegvallen. De oude industrielanden zouden nieuwe markten en afzetgebieden vinden. Opkomende grootmachten zoals China en India zouden binnen het geglobaliseerde kapitalistische systeem hun opwachting maken – en hoe! Dankzij de mondiale economische integratie zouden honderden miljoenen mensen zich eindelijk aan de armoede ontworstelen.

Rond de jaren 2000 plaatsten sommige waarnemers kanttekeningen bij deze voorstelling van zaken.² Ze scandeerden geen andersglobalistische leuzen, helemaal niet, maar wilden simpelweg waarschuwen tegen bepaalde onvoorziene gevolgen van de economische liberalisering. Doordat de oude industrielanden zich hadden overgeleverd aan een meedogenloze economische concurrentie, zagen ze hun middenklasse langzaam afbrokkelen en de binnenlandse ongelijkheid toenemen. Deze kritische stemmen werden echter gesmoord in de alom heersende jubelstemming. De globalisering, die bringer van eendracht tussen de volkeren, kon immers niet ‘schuldig’ zijn, wás niet schuldig.³ Eindelijk zou de aarde plat worden.⁴ Weg met de muren, weg met die archaische nationale grenzen: de expansie van markten en het ‘verdwijnen van afstanden’ maakten de weg vrij voor de eenwording van de wereld.⁵

Amper vijftien jaar geleden, en toch een voorbije wereld. Sindsdien zijn onze zekerheden door drie aardverschuivingen aan het wankelen gebracht: de financiële crisis

van 2008, de democratische crisis die vanaf 2016 in een stroomversnelling terecht kwam en de ecologische crisis die elke dag een beetje nijpender wordt.

Zelfs nu is nog altijd niet werkelijk doorgedrongen hoezeer de economische en financiële crisis van 2008 een keerpunt was – misschien wel even bepalend als de beurskrach van 1929. Toch vormde de crisis het culminatiepunt van veertig jaar deregulering. Die hing samen met de liberale globalisering – in de eerste plaats de deregulering van financiële stromen – en haar effecten zijn in alle grote westerse landen nog altijd duidelijk aanwijsbaar. Inderdaad werden er verschillende ongemeen krachtige en tevens effectieve maatregelen genomen om de crisis te bestrijden: denk aan het Amerikaanse economische reddingsplan waarin de Democraten en Republikeinen in oktober 2008 samen overeenkwamen om voor 700 miljard dollar aan ‘giftige’ bankleningen op te kopen.⁶ Of aan het moment dat Mario Draghi, de president van de Europese Centrale Bank (ECB), verblufte investeerders voorhield dat de ECB bereid was te doen ‘whatever it takes’.⁷ De gekozen oplossingen waren echter maar al te vaak te bescheiden of gewoon inadequaat. Daarbij kunnen we denken aan het funeste beleid met betrekking tot de Griekse schulden crisis of aan het onvermogen om het beheer van de eurozone te verbeteren. Erger nog: hoewel deze episodes genoeg reden boden tot diepe bezinning op de toekomstige verhouding van het kapitalisme en de democratie, kwam daar niets van terecht. We voelden dat er een wereld ten einde kwam, maar hadden nog geen idee welke nieuwe wereld daarvoor in de plaats zou komen.

Maar in 2016, het jaar waarin de Britten voor de brexit stemden en de Amerikanen Donald Trump tot president van de Verenigde Staten kozen, begonnen de contouren van die nieuwe wereld zich tamelijk helder af te tekenen.

De oorzaken van de brexit zullen nog lange tijd stof tot onderzoek en discussie geven. In elk geval speelde de samenkost van alle vormen van maatschappelijke woede en angst van deze tijd een grote rol. Dan hebben we het over de woede van de *left behinds* uit het gedeïndustrialiseerde Noord-Engeland die Londen, dat nieuwe Babylon, zien floreren terwijl zij gebrek lijden en niemand het voor hen opneemt. En over de angst van de arbeiders uit de middenklasse die hun eigen positie en die van hun land bedreigd zien worden. Daarnaast is er een gemene deler: de afwijzing van immigratie. Hoe verleidelijk het ook mag zijn om de verkiezingsoverwinning van Trump af te doen als een ongeval van de geschiedenis, de werkelijkheid is toch echt anders. De zeven miljoen Amerikaanse burgers die in 2016 op Trump stemden terwijl ze in 2012 nog voor Obama hadden gekozen, gaven in Michigan, Wisconsin en Pennsylvania de doorslag: niet toevallig drie Noordelijke staten die zwaar geraakt zijn door de gevolgen van de vrijhandel. De Amerikanen kozen niet alleen een incoherente, narcistische vastgoedmagnaat tot hun leider, maar vooral ook een kandidaat die in zijn protectionistische uitspraken enkele basisprincipes van de liberale globalisering naar de vuilnishoop beloofde te verwijzen.

In de economische crisis van 2008 meenden we slechts een tijdelijke hapering van het systeem te ontwaren. Laten we niet diezelfde fout maken wat betreft de democratische crisis die zich sinds 2016 ontvouwt. Want we hebben hier niet te maken met een gewone hapering, het is geen kortstondige ontsporing die met enkele technocratische maatregelen valt te repareren. Deze crisis is een logisch gevolg van veertig jaar aan ingrijpende economische veranderingen en sociaal-maatschappelijke rampen.

Er ontstaat steeds meer wrijving tussen enerzijds het kapitalisme en anderzijds de democratische natiestaten, die eeu-

wenoude menselijke gemeenschappen die bijeen worden gehouden door een gedeelde taal en geschiedenis en door de wens tot zelfbestuur. Eerst bleef die wrijving goed verborg. Nu treedt die aan het licht als een frontale botsing.

De lofzangers van de globalisering zien het verbijsterd gebeuren. En wij met hen. We leefden in de nagloed van Les Trente Glorieuses (1945-1975), die gelukzalige jaren waarin het kapitalisme nog stevig in de democratie was ingebed. De forse naoorlogse groei had gunstige gevolgen. Voor de politieke stabiliteit van de westerse samenlevingen, voor de inkapseling van de arbeidersklasse binnen de democratische spelregels, voor de cohesie tussen verschillende regio's, voor de gestadige uitbouw van de verzorgingsstaat en daarmee voor de onderlinge solidariteit. Maar misschien waren die dertig jaar niet meer dan een intermezzo, waarin economieën relatief gesloten waren en waarin nagenoeg alles binnen de landsgrenzen werd bepaald en geregeld. Hoe dan ook is die periode nu ten einde gekomen. Met aan de horizon de ecologische crisis wordt de breuk tussen het kapitalisme en de democratie definitief.

Dat drama voltrok zich in drie bedrijven. En die vormen de drie etappes van ons verhaal. Tijdens elk ervan zullen we zien hoe en op welk terrein de democratische natiestaat ons kan helpen de door ons zo gekoesterde maatschappelijke afspraken en verworvenheden tegen universele vermarkting te beschermen – te beginnen met het behoud van de aarde.

*

Eerste etappe. Vanaf 1979 ontstond er haast ongemerkt een nieuwe reglementaire en institutionele orde die het democratisch gehalte van natiestaten zou aantasten. Zowel Margaret Thatcher als Ronald Reagan, regeringsleiders van

respectievelijk het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, hadden een missie: de totstandbrenging van een politieke omwenteling die de oude industrielanden een nieuwe liberale werkelijkheid zou binnenvoeren. De jaren 1980 waren het decennium van de ‘reglementaire globalisering’: door afschaffing van invoerheffingen en andere regelgeving die tot dan toe het vrije verkeer van goederen, diensten en kapitaal stremden, kregen multinationals de kans de wereld te veroveren. Buiten bereik van de nationale democratieën kreeg haast geruisloos een heus systeem vorm. Dat systeem kunnen we typeren als *liberaal*. Niet zozeer politiek als wel economisch liberaal. Deze fase van globalisering werd namelijk gekenmerkt door een sterke push om *de economische betrekkingen* tussen landen te *liberaliseren*. Die disciplinaire orde bestaat uit een geheel aan publieke instituties, regelgeving en beleidsmaatregelen die *niet-democratisch* zijn:⁸ bestuursorganen hoeven geen verantwoording af te leggen aan burgers, ze nemen besluiten en voeren regels in betreffende fundamentele thema’s zoals de vrije concurrentie of de regulering van de financiële wereld; Europese rechters schuiven door nationale parlementen aangenomen wetten terzijde om verdragen (zeer) ruim te kunnen interpreteren; de interne markt en de euro, toch de twee belangrijkste voortbrengselen van het Europese project, worden beheerd door niet-gekozen bestuurslichamen, enzovoorts. De financiële crisis van 2008 en de schulden crisis van 2010 werden niet aangegrepen om de balans tussen de nationale democratie en de internationale liberale orde te herstellen, maar zorgden eerder voor een bestending van de liberale orde. (Zo nam Duitsland een schuldenplafond in de grondwet op.) In de afgelopen veertig jaar werd de democratische landen een groot aantal beleidsinstrumenten uit handen geslagen: daaronder waren in de eerste plaats de instrumenten die een soepel verloop van de globalisering konden

dwarsbomen. Alles werd steeds meer in regelgeving ingesnoerd en zo onttrokken aan zowel het democratisch debat als aan de discretionaire beslismacht van regeringen. Dat deze nieuwe technocratische ordening op den duur zou clasher met de democratische vitaliteit van natiestaten stond in de sterren geschreven.

Tweede etappe. Vanaf 1989, het jaar dat de voormalige Oostbloklanden tot de kapitalistische wereld gingen behoren, gaf de ‘reglementaire globalisering’ het stokje over aan de ‘technologische globalisering’. Als gevolg van een drievoudige revolutie – de verbreiding van de container in het vrachtverkeer over water, de ontwikkeling van het internet en de hoge vlucht van de financiële markten⁹ – namen de kosten drastisch af en gingen bedrijven hun productieketens op mondiale schaal reorganiseren. Vanaf dat moment kon één en hetzelfde bedrijf een product bedenken in de Verenigde Staten, de verschillende onderdelen kopen in Japan of Zuid-Korea, het in elkaar laten zetten in China of India en het ten slotte als eindproduct verkopen in Europa. Ineens kregen honderden miljoenen laagbetaalde werknemers een rol in de wereldeconomie toebedeeld, met een spectaculaire afname van de mondiale ongelijkheid tot gevolg. Deze vooruitgang kwam echter tegen een lange tijd onderschatte of domweg onopgemerkte prijs: de stevige afkalving van de middenklassen en de toename van ongelijkheid in de oude industrielanden. Zo kwam 44 procent van de stijging in het mondiale inkomen tussen 1988 en 2016 terecht bij de 5 procent rijksten, die merendeels in de grote westerse steden wonen, terwijl de reële inkomens van de middenklassen uit diezelfde landen stagneerden en veel mensen uit de middenklasse terugvielen in precare omstandigheden.¹⁰ Enerzijds ontstond er een constant slinkende minderheid van steeds hoger opgeleide en almaar beter betaalde werknemers die wedijverden met andere

hoogopgeleide werknemers in het buitenland: de ‘nomaden’.¹¹ Anderzijds was en bleef er de enorme meerderheid van ‘sedentairen’, die lokale goederen en diensten verzorgen (van de kleine winkelier en de thuiszorgmedewerker tot de Deliveroo-bezorger) of die van uitkeringen leven indien ze geen manier vinden om hun arbeidskracht te gelde te maken. Daarmee kwam de binnenlandse solidariteit tussen nomaden en sedentairen in toenemende mate ter discussie te staan. Om concurrerend te blijven is het voor de nomaden namelijk noodzakelijk dat de sedentairen zo min mogelijk kosten. Deze tendens brengt het uit de naoorlogse bloeiperiode overgeleverde verzorgingsstaatsmodel in gevaar, aangezien dat nu net is gebaseerd op een sterk onderling solidariteitsgevoel tussen de burgers van een land: de nomaden zien de dure verzorgingsstaat als schadelijk voor hun concurrentievermogen en menen dat deze manier van inrichting van de samenleving de meest kwetsbaren reduceert tot ‘uitkeringstrekkers’.

Derde etappe. Vanaf de financiële crisis van 2008 begon de solidariteit tussen burgers van hetzelfde land, dat laatste bolwerk tegen de maatschappelijke fragmentarisering, vervaarlijke scheuren te vertonen. Sinds de jaren 1980 verzekerden de onzichtbare mechanismen van de vermogenshervreiding, die overgenomen waren uit de naoorlogse bloeitijd, de solidariteit tussen enerzijds de rijke regio’s, in de eerste plaats de grote steden, en anderzijds de gebieden die hard werden getroffen door de deïndustrialisering en de globalisering. De financiële crisis van 2008 en in haar directe verlengde de schulden crisis deden dit lovenswaardige systeem haperen: terwijl de crisis niet of nauwelijks werd gevoeld in de florerende stedelijke gebieden, waar de mensen met de hoogste inkomens geconcentreerd waren, kregen de gedeïndustrialiseerde regio’s het juist nog zwaarder voor hun kiezen. Doordat de publieke middelen zelf

ook onder druk stonden, konden die niet zoals voorheen de rol van schokdemper op zich nemen. Vlaanderen, Catalonië, Lombardije, Beieren en zelfs Londen: in ieder land begonnen vanaf dat moment de rijke, op de wereld gerichte regio's te morren over de betalingen aan andere, perifere regio's. Deze nieuwe vormen van territoriaal egoïsme en regionalisme zouden wel eens de slotact kunnen vormen van de door globalisering teweeggebrachte uitholling van de democratische natiestaten.

*

Ontdaan van zowel hun democratische bewegingsvrijheid als van een krachtige sociale en territoriale cohesie bleven de natiestaten weliswaar bestaan, maar steeds krachtelozer en meer gepolariseerd. Nu de uit de naoorlogse bloeiperiode overerfde compromissen niet langer voldoen, lopen we het risico het hele gelag in één keer te moeten betalen: maatschappelijke onvrede over de representatieve democratie, die tegenover het niet-democratische liberalisme en de migratiestromen als onmachtig beoordeeld wordt; de sociale en morele afscheiding van elites; en de territoriale afscheiding van de rijke regio's.

Hoe zou het slotakkoord van dit drama eruit kunnen zien? Een Silicon Valley-miljardair als Peter Thiel ventileerde de overtuiging dat het liberalisme niet langer verenigbaar is met de nationale democratie en dat de rijken zich zullen terugtrekken op kunstmatige eilanden om daar onder gelijken te leven.¹² Dat is dus een scenario waarin de wegen van het kapitalisme en de democratie zich definitief scheiden. En gezien de opgepote woede onder de middenklasse zou dit wel eens een vechtscheiding kunnen worden. Omdat de middenklasse merkt dat de liberale globalisering de welvarende samenleving met volledige werk-

gelegenheid heeft uitgehold – een samenleving die tijdens de naoorlogse bloeiperiode door én voor haar werd opgebouwd – stort ze zich in de armen van demagogen die zich opwerpen als de laatste verdedigers van de natie. Zij koesteren de natiestaat echter niet als een politieke entiteit waarbinnen democratie, individuele vrijheid en sociale en territoriale cohesie vorm kunnen krijgen. Nee, zij zien de natie en de bijbehorende staat als een manier om een etnisch homogeen volk op een voetstuk te plaatsen en de oorlog te verklaren aan eenieder die daar buiten valt, te beginnen met immigranten en minderheden. Daarin tekent zich een vreeswekkende terugslag af voor de burgerlijke vrijheden, de rechtsstaat – en voor de democratie in het algemeen. Misschien dat de natiestaat dit weet te overleven, maar hoe dan ook zonder de democratie.

Betekent dit dat wij ertoe veroordeeld zijn de democratie ten onder te zien gaan, door toedoen van de gecombineerde aardschokken van een ongebreidelde globalisering en het opgeleefde autoritaire nationalisme? Tegenover het pessimisme van het verstand hebben we niets beters te stellen dan het optimisme van de wil.

Om de balans tussen het kapitalisme en de democratie terug te vinden en de economie weer in lijn te brengen met de doelen van sociale en ecologische rechtvaardigheid, hebben we, zoals we zullen zien, weinig andere keus dan de natiestaat in ere te herstellen.

Wellicht stuit deze stelling in eerste instantie humanisten, progressieven, sociaaldemocraten en ecologen tegen de borst. Sinds tijden zien zij in de natiestaat immers niets anders dan een achterhaalde god waarvoor de schemering al lang en breed is ingezet, als ze de natiestaat überhaupt al niet als een laakbaar concept beschouwen. Hun mantra luidt: *think globally, act locally*.¹³ Voor sommigen is de natiestaat zelfs het voorwerp van afkeer.

Maar let wel, de natiestaat zoals hier bedoeld heeft niets van doen met die van de nationaal-populisten en evenmin al te veel met die van de naoorlogse bloeitijd, die natuurlijk mede gebaseerd was op een enorme blinde vlek: een economische groei op basis van productievermeerdering die met de uitstoot van veel broeikasgassen gepaard ging. Dat betekent dat we de natiestaat niet alleen in ere dienen te herstellen, maar ook opnieuw moeten uitvinden. We dienen een nieuwe vorm te geven aan het nationaal-maatschappelijk contract teneinde dat volledig in dienst van de 'Slow Democracy' te stellen: deze sobere, bedaarde praktijk van de maatschappelijke discussie en de publieke besluitvorming is namelijk als enige in staat de momenteel ontkeurende krachten van het kapitalisme opnieuw te verzoenen met de belofte van de democratie en de matiging op ecologisch vlak.

Historici zeggen vaak dat de 'korte twintigste eeuw' pas aanving in 1914 met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.¹⁴ Misschien zal men later zeggen dat de eenentwintigste eeuw eigenlijk pas in 2008 begon. Of in 2016. Hoe dan ook is die eeuw begonnen. Laten we dus niet langer wachten.